

OD GILGAMEŠA DO TERMINATORA: Ratnik kao muški ideal, povijesne i suvremene perspektive

Sanimir Rešić

UDK 355.01
172.4:355

Stručni rad
Primljeno: 17.04.2001.
Prihvaćeno: 08.05.2001.

Sažetak

Ratnički mentalitet duboko je ukorijenjen u konstrukciji idealne muškosti. Poziv na prolazak kroz krajnju kušnju muške zrelosti odnosno kroz muški rite de passage u vatrenom krštenju, povijesno se vrlo često javlja na mnogim zemljopisno odvojenim i kulturno različitim mjestima i poprima mnoge i različite oblike. Mladim ljudima on tumači da od bitke nema boljeg načina testiranja muškosti. Isto tako, čak je i junačka smrt u mnogim kulturama muškarcu-ratniku obećavala vječni život poslije smrti. Svrha je ovog članka pokazati kako se ratnik u dugoj povijesti prikazuje kao idealna slika muškosti ili muškog arhetipa te kako i danas čvrsto zadržava tu poziciju. Sa stalnim promjenama i razvojem ratovanja, društva i tehnologije, čak i žene u sve većoj mjeri prihvaćaju lik idealnog, tradicionalnog ratničkog muškarca. Kontinuitet ratničkog ideala možemo slijediti od Gilgameša do Terminatora, holivudskog ratnika-cyborga.

Ključne riječi: muškost, idealna muškost, spolna konstrukcija, ratnički mentalitet, ratničke vrednote, borbeno iskustvo, dugoročni trendovi

Dr. Sanimir Rešić docent je u Odsjeku za povijest i u Odsjeku za slavenske studije Sveučilišta u Lundu (Švedska). Autor je knjige *American Warriors in Vietnam: Warrior Values and the Myth of the War Experience During the Vietnam War, 1965-73*, (Lund 1999.) i više članaka.

*Mi, sretnici odabrani, k'o braća združeni;
Jer tko sa mnom krv prolije danas
Bit će mi brat; ma kakav bijednik bio,
Danas će rod svoj oplemenit:
A plemići što u postelji ostadoše
Požalit će gorko što s nama nisu bili,
I propast će u zemlju htjeti
Kad prozbori onaj tko borio se
S nama na Krispina svetog dan.**

Shakespeare: *Henrik V.*

Jednu stvar ćete moći reći kad sve ovo prođe i opet se vratite kući. Zahvalite Bogu da za dvadeset godina, kad ćete sjedjeti pored kamina s unukom na koljenu, pa vas on upita što ste radili u ratu, nećete morati prebaciti unuka na drugo koljeno, zakašljati i reći: 'Pa, u Louisiani sam lopatom skupljao gnoj.'

General Patton, 1944.

Ova dva snažna i gotovo bezvremena citata Shakespearea i generala Pattona, koje dijeli više od tri stoljeća, dobro ocrtavaju vječni poziv muškarcima da se pridruže i sudjeluju kad se kuju pravi muški. Tako je ratnički mentalitet duboko ukorijenjen u muškosti. Osim toga, indoktrinirajuća poruka u ovim citatima, koja je, povijesno gledano, vrlo česta i koja se, bez obzira na zemljopis i kulturu, pojavljuje u svim mogućim oblicima i formama, podsjeća mladiće da na svijetu nema boljeg ispita muškosti od bitke. Drugim riječima, prolazak kroz tzv. vatreno krštenje izjednačen je s krajnjim muškim obredom postizanja zrelosti (*rite de passage*). Slično tome, čak je i hrabra smrt u borbi ratnicima-muškarima u mnogim kulturama jamčila vječni zagrobni život, mjesto u Elizeju, sretna vječna lovišta ili Valhallu.

U stvari, kako američki profesor ratne književnosti Samuel Hynes točno naglašava, sve ako su poruke poput naših citata Shakespearea i generala Pattona (u kasnom dvadesetom) stoljeću i bile manje eksplicitne u ratnim kazivanjima, test hrabrosti i muškosti nastavio je, osobito u odnosu na mlade muškarce, romantično "viriti iza svega ostaloga što im život može ponuditi"¹. Teško je ne složiti se s britanskim profesorom studija spola Jonathanom Manganom da je Ratnik kao muški junak bio središnja i stalna ikona u ljudskoj povijesti².

* Prevela Nataša Pavlović.

¹Hynes, Samuel, *The Soldiers' Tale: Bearing Witness to Modern War*, New York 1997., str. 137.

²Mangan, Jonathan A., *Shaping the Superman: Fascist Body as Political Icon*, London 1999., str. 1.

Slično tome, teško je ne složiti se s američkim povjesničarem Donaldom D. J. Mrozekom kad tvrdi da je potreba za obranom pretjerano naglasila razlike u ponašanju između žena i muškaraca te da su tako vojne institucije dobile posebno značenje u očuvanju zasebne sfere muških vrлина. Vojska i vojnički zanat bili su tradicionalno povezani sa starim ulogama lovca i branitelja i stvorili su razmjerno jednostavan okvir za prepoznavanje muškosti³. Koliko znamo, to je, na kraju krajeva, konstrukcija spola.

Tako su američki slogani u kampanjama regrutiranja u dvadesetom stoljeću kao "Marinci stvaraju muškarce" ili "Postani vojnik i osjećaj se kao muško" samo dva primjera kako vojne organizacije koriste ovu tendenciju ili, još bolje, ovu moćnu konstrukciju. I, kao što tvrdi američki profesor književnosti o ratu u Vijetnamu Milton J. Bates, ovi slogani na neki način otkrivaju mnogo toga o konstrukciji muškosti. Naposljetku, ukoliko vojska obećava da će "stvoriti muškarce" onda to istovremeno potvrđuje da "nitko nije rođen kao muškarac nego da to tek postaje". Slijedom toga, "postati vojnik znači postati muškarcem, a muškarac prije vojne službe nije dosegao pravu muškost"⁴.

Pogledamo li ljudsku povijest i civilizaciju, vidjet ćemo da su one doslovce prepune ratničke epike koja potvrđuje početne citate Shakespearea i generala Pattona. Već prije četiri tisuće godina, sumerska priča o *Gilgamešu*, taj najstariji ratnički ep, postavila je standarde za buduće priče i epove o ratnicima. Homerove *Ilijada* i *Odiseja*, napisane u osmom stoljeću prije Krista, vjerojatno su bile nadahnute *Gilgamešom*, a homerski epovi utjecali su na ideal ratnika koji je bilo teško osporavati. U jedanaestom stoljeću, *Pjesan o Rolandu* (*Chanson de Roland*) najstariji francuski junački ep iz zbirke *Pjesni o velikim djelima* (*Chansons de geste*), ocrtava model kršćanskog viteštva na primjeru Rolanda, franačkog Ahileja. Ovaj je model razradio Sir Thomas Malory koji je sredinom petnaestoga stoljeća spjevao *Smrt kralja Artura* (*Le morte d'Arthur*). Zanimljivo je da je Malory, koji ratnički ideal i viteški kodeks uzdiže u nebesa, sam bio propali vitez pijanac koji je bio zatvaran zbog, između ostaloga, pobuna, razbojništava, pljačke samostana te silovanja. Drugim riječima, priče o idealnom ratništvu i muškosti nerijetko skrivaju znatno prizemnije prijestupe muškarca-ratnika.

Raščlambom različitih kategorija ratničkih vrednota, naći ćemo značajnu povijesnu, kulturnu i zemljopisnu univerzalnost pohvale časti, vjernosti, dužnosti, poslušnosti, izdržljivosti, snazi, seksualnoj moći, hrabrosti i *kameradšafta*, pri čemu se ova posljednja kategorija može smatrati jezgrom tipične *muške udruge* (*Männerbund*). Iznimno je važno uvidjeti da su sve ove ratničke vrednote tradicionalno istoznačne s muškošću. Osim toga, seksualna postignuća bila su, a i sada su najčešće povezana s nekima od nabrojanih kategorija. U maorskih ratnika na Novom Zelandu riječ za odvažnost, *toa*, bila je sinonim za seksualnu nadraženost. Za mnoge od takozvanih "plemenskih naroda" i kultura lovaca i sakupljača, penis u erekciji

³ Mrozek, Donald D.J., "The Habit of Victory: the American Military and the Cult of Manliness," u J.A. Mangan and James Walwin (ur.), *Manliness and Morality: Middle-Class Masculinity in Britain and America 1800-1940*, Oxford 1987., str. 220.

⁴ Bates, Milton J., *The Wars We Took to Vietnam: Cultural Conflicts and Storytelling*, Berkeley & Los Angeles 1996., str. 140-1.

simbolizira agresivnost i hrabrost. Čak i u mnogim današnjim društvima možemo naći poveznice između genitalija, muškosti, agresivnosti i hrabrosti, kako je na odgovarajući način potvrđeno i u uobičajenom izrazu *imati jaja* (engl. *to have balls*) što znači "biti hrabar". Nedostatak *jaja* sinonim je kukavičluka. Isto tako, metaforički govoreći, ubiti neprijatelja isto je što i *sjebati ga* (engl. *fuck him*)⁵.

Bar od vremena starih Egipćana, kukavičluk u bitki ratnicima ili njihovim neprijateljima priskrbljuje epitet ženskih genitalija kako bi se označilo da su oni "slabi" muškarci. Ova sklonost izjednačavanja značenja riječi *žena* i *kukavica* marljivo se koristi u obuci vojnika u modernim vojskama kad se mlade ljude nastoji pretvoriti u vojnike. Čak i u današnjoj Švedskoj, zemlji spolne jednakosti, učitelji po školama probleme s djecom rješavaju tako da slabe dječake i djevojčice posprdno nazivaju izrazima koji označavaju ženske genitalije ili pak koriste izraze koji označavaju homoseksualce.

Sve u svemu, ovdje se može nazrijeti mentalitet koji se vrlo sporo mijenja, dugoročnu tendenciju, ono što bi francuski povjesničar Fernand Braudel nazvao *longe durée*. Ratnički mentalitet ima, drugim riječima, zapravo bezvremeni karakter. Ratničke vrednote čak su i nakon razdoblja očevodne nepopularnosti, primjerice nakon brutalnih vjerskih ratova u XVI. i XVII. stoljeću ili u razdoblju prosvjetiteljstva, imale neobičnu sklonost uskrsavanju i renesansi.

Kad je riječ o ratničkim vrednotama, teško je precijeniti njihovu dugoročnu popularnost. I kao što sam već naveo, čak i nakon razdoblja manjeg značenja pa i nepopularnosti ratništva, vrednote pokazuju cikličku tendenciju da ih se slavi kao muške ideale i vrline. Možda je to također posljedica popularnosti koju ove vrednote općenito uživaju među ljudima. U katoličkoj vjeri hrabrost se tako još uvijek smatra jednom od kardinalnih vrlina. Platon je smatrao da je hrabrost, zajedno s pravednošću, mudrošću i umjerenošću, jedna od glavnih vrlina. No za Platona čin istinske hrabrosti je mudra hrabrost, naime čin koji slijedi racionalnu odluku. Kad vrednota, kao što je hrabrost, bude zlorabljena, brutalizirana i vulgarizirana, ona postaje problem. Na kraju krajeva, zvjerstva koja počine vojnici u ime ratničkih vrednota su vrlo česta, kao što je svojim primjerom osobito lijepo pokazao Sir Thomas Malory.

Da bismo razumjeli ratništvo i muškost u našem dobu, morat ćemo obratiti pozornost na razvoj ratovanja i na rođenje nečega što povjesničar George L. Mosse naziva "mitom iskustva rata", a što se pojavilo u kasnom XVIII. i ranom XIX. stoljeću. Mosse razmatra Francusku revoluciju i pita se: zašto su ljudi tada, odjednom, besprimjerno žustro i u velikim masama hrlili u susret smrti u bitki? U Francuskoj, u desetljećima koja prethode revoluciji, ratnički duh vojske koja se sastojala od profesionalnih časnika, plaćenika i dragovoljaca bio je na izdisaju. Dakle, što je onda potaklo mlade ljude koji do tada nisu marili "ići oči u oči s opasnošću i bolom" da poslije 1792. godine, kad je stvorena prva građanska vojska, to odjednom rado i voljno čine?⁶

⁵ Duerr, Hans Peter, *Obscenetet och Vald: Myten om Civilisationsprocessen*, Band 3, Stockholm 1998., str.170-3 i 192-4.

⁶ Mosse, George L., *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*, Oxford 1991., str. 4-16.

Oko sredine XIX. stoljeća također nalazimo na oživljavanje univerzalne povezanosti ratničkih vrednota i konvencionalnih pojmova muškosti. Ovo oživljavanje bilo je zapravo obnova medijevalizma nemalo ojačanog romantizmom i idejama socijalnog darvinizma što je u velikoj mjeri ponovno uspostavilo, u zapadnoj civilizaciji, status ratnika. Pomalo obezvrijeđena slika ratništva i ratničkih vrednota iz XVIII. stoljeća počela se gubiti i nadomještena je razdobljem legendi i junaka kao što su teutonski ratnički kult, arturovske viteške fantazme, ratnički romani Alexandrea Dumasa i Waltera Scotta te Wagnerove opere. Tijek europske povijesti između 1815. i 1914. u tom je pogledu paradoksalan: jedno razmjerno miroljubivo stoljeće bilo je svjedokom nastanka vjerojatno najjačeg ratničkog društva koje je svijet ikada vidio. Uoči Prvoga svjetskog rata gotovo svaki tjelesno sposobni europski muškarac u dobi odgovarajućoj za vojnu službu imao je vojnu osobnu iskaznicu i bio pripravan da se u svakom času odazove na poziv u vojnu službu i na oglas o općoj mobilizaciji⁷.

Mosse daje naznake o tome kako se, u namjeri da se mlade ljude podstakne na rat, mit o iskustvu rata izgrađivao tijekom francuskih revolucionarnih ratova (1792.-1799.) i njemačkih oslobodilačkih ratova protiv Napoleona (1813.-1814.). U taj su se mit ugrađivali ponovno uskrsla i posvuda širena pohvala rata, ratničke vrednote i muškarac-ratnik. Ranije ratove vodile su plaćeničke vojske koje su imale malo interesa za ciljeve rata. Građanske vojske, ispočetka sastavljene od velikog broja dragovoljaca, borile su se predano za svoje ciljeve i za svoju naciju. Ova nova sorta ratnika hranjena je mitom koji je vodio spram nacionalističke glorifikacije i romantizacije rata te slavio muškarca-ratnika, a što je kulminiralo s naraštajem iz 1914. godine. No mit je istovremeno radio na tome da se stvarnost rata i bitke učini lakše probavljivom. Opći razvoj ratovanja u XIX. stoljeću kroz industrijsku revoluciju i pojavu totalnog rata dao je smrti u ratu nove dimenzije. Bojišta su postala smrtonosnija nego ikad prije, pa je valjalo uložiti mnogo truda da se smrt u ratu maskira i transcendira.

Prema Mosseu, Prvi svjetski rat stavio je naglasak i usredotočio se na militantnu muškost što je kulminiralo potragom za "novim čovjekom" koja je počela još prije rata. U ranom XX. stoljeću, u cijelom je zapadnom svijetu ideal imao fizičke, estetske i moralne značajke. Fizička snaga i hrabrost spajale su se s harmoničkim proporcijama tijela i čistoćom duše. Mnogi ljudi koji su pripadali naraštaju iz 1914. godine na dragovoljno prijavljivanje u vojsku motivirao je ideal muškosti. Vojnik *per se* bio je slavljen kao istinski primjerak naroda i bio uzdizan u nebesa zbog svoje fizičke i moralne snage, razboritosti i samorazumljive hrabrosti⁸.

I u Drugome svjetskom ratu idealizirane muške kvalitete iz Prvoga svjetskog rata opet su se tražile od mladih ljudi. Fašistička je era, dakako, ojačala i proširila koncept, pri čemu je budući čovjek, odnosno "realni čovjek", osim fašističke ideologije, imao sve vojničke značajke i bio hrabar te pun velike snage volje. To je bilo usko povezano s urednim izgledom, otvrdjelošću i samodisciplinom. Ova je definicija bila imperativ i za one koji se nisu mogli pohvaliti da u potpunosti odgovaraju ratničkom idealu. I prema talijanskom i prema njemačkom konceptu, "novi čovjek" se

⁷ Resic, Sanimir, *American Warriors in Vietnam: Warrior Values and the Myth of the War Experience During the Vietnam War, 1965-73*, Lund 1999., str. 20.

⁸ Mosse, op. cit., 1991., str. 222-3.

trebao roditi u ratu i ostati zauvijek povezan s iskustvom rata. Povijest militantne muškosti došla je do svog očitog vrhunca u vrijeme fašizma, koji je i sam bio proizvod Prvoga svjetskog rata, pa je za sve fašističke režime muškost bila vitalni nacionalni simbol. Idealnu muškost XIX. stoljeća fašisti su u određenoj mjeri izmijenili u glorifikaciju i vulgariziranu sliku iskustva Prvoga svjetskog rata. Za fašiste nije postojala razlika između stvarnog čovjeka i ratnika koji je bio zaljubljen u rat i borbu.

Prema Mosseu i većini istraživača na ovom području, u ratovima koji su uslijedili u XX. stoljeću moćni mit o ratnom iskustvu i ratnički ideali bili su u dobroj mjeri odbačeni te su izgubili na vrijednosti. Prema svemu sudeći, razdoblje poslije Drugoga svjetskog rata nije pothranjivalo mit ratnog iskustva. Slika Armagedona, prizvana do 1945. godine, simbolički govoreći, nakon Auschwitzta i Hirošime, dovela je do "realističnijeg" stava koji u sebi nije slavio nacionalne osjećaje i ratne pripovijesti. Entuzijazam rata i militantna muškost ovaj puta *nisu* uskrsnuli⁹. Iznimno uvažavani povjesničar John Keegan čak tvrdi da su u Sjedinjenim Američkim Državama 60-ih godina 20. st. ratničke vrednote teško mogle impresionirati Amerikance¹⁰. Nakon dva svjetska rata, tvrdi Samuel Hynes, romantične slike rata "izašle su iz mode"¹¹.

No kako se približavamo ratu u Vijetnamu, u Sjedinjenim Američkim Državama navedena situacija nije zamjetljiva, kako sam pokazao u svojoj knjizi *Američki ratnici u Vijetnamu. Ratničke vrednote i mit ratnog iskustva u ratu u Vijetnamu 1965.-1973.*¹² Kad se prouče pisma i dnevnicu vojnika koji su sudjelovali u borbama, zapisi nastali za vrijeme djelatne službe u Vijetnamu, te kad ih se uspoređi s memoarima i intervjuima veterana, pokazuje se da ovom naraštaju američkih vojnika teško da je nedostajalo romantičnih muških slika rata i ratništva. Teško da je 1945. godina bila ključna prekretnica u Sjedinjenim Američkim Državama. Naprotiv, koncepcije ratničkih vrednota koje su američki vojnici imali, potvrđuju dugoročnu slavu ratništva tijekom rata u Vijetnamu. U prvom su redu dragovoljci iz rane faze rata pokazali da mit o ratnom iskustvu godine 1965. nije bio stvar prošlosti. Dakako da rat u Vijetnamu nije bio ni 1861., ni 1917. ni 1941. godina i da je samo manji dio naraštaja iz 60-ih godina 20. st. gajio osjećaj križarstva u odnosu na rat, no usprkos tome nalazimo slavljenje ratničkih vrednota kao važnog mehanizma u ovom sukobu.

Jasno je da su za naše razumijevanje začaranošću ratništvom ključni oni koji su se dragovoljno prijavili u rat i koji su u borbi namjerno tražili potvrdu muškosti, a ne oni koji su u rat pozvani kao vojni obveznici i koji su nastojali izbjeći vojnu službu i bitku. Dragovoljci iz 1965.-1968. tražili su iskustvo "svog" Gettysburga i "svoje" Normandije. Oni su htjeli ponoviti djela svojih očeva iz takozvanog *Dobrog rata* iz 40-ih 20. stoljeća.

Tijekom cijelog svoga istraživanja nalazio sam razlike u shvaćanjima između onih koji su se dobrovoljno javili i onih koji su pozvani kao vojni obveznici, osobito kako se rat nastavljao. Ovo opažanje nije iznenađujuće; naprotiv ono je gotovo očekivano. Dragovoljci, u suprotnosti spram obveznika, bili su tradicionalno skupina

⁹ Isto.

¹⁰ Keegan, John, *A History of Warfare*, New York 1993., str. 49-50.

¹¹ Hynes, op. cit., 1997., str. 41.

¹² Rešić, op.cit., 1999.

muškaraca koji su bili najpripremniji prihvatiti mit iskustva rata i koji su, slijedom toga, bili i najskloniji da krenu stazom ratnika. Oni mladići koji su pripremni prihvatiti slavu, podražaje i vrednote ratništva uvijek su oni koji potvrđuju dugoročni trend pozitivnog vrednovanja ratnika, rata i iskustva borbe. Na kraju, ovi mladići omogućavaju nastavak, egzistenciju ratnika u ljudskom društvu.

Mnogi mladići ušli su u rat vjerujući u vrijednost ratnika kao vitalnog dijela konstrukta idealne muškosti, ali im je kasnije iskustvo pokazalo nesukladnost između ideala i stvarnosti rata i bitke. Ni američki vojnici koji su se dragovoljno javili za rat u Vijetnamu nisu izuzetak. No, kad su vidjeli da su njihova prediskustvena očekivanja od ratništva iznevjerena i u Vijetnamu i u Sjedinjenim Američkim Državama, oni su postali američki izuzetak. Kako se rat razvijao i kako se nacionalni projekt raspadao, slavljenje ratničkih vrednota izgubilo je snagu. Valja priznati da je cjelokupno vijetnamsko iskustvo u velikoj mjeri pridonijelo daljnjem proskribiranju mita iskustva rata i da je stvorilo velike pukotine u idealnoj konstrukciji muškosti u liku ratnika. No već i tijekom samog rata, čak i među mirovnim aktivistima, slavljene su ratničke sposobnosti protivnika u Vijetnamu, što i opet dokazuje vrlo polagani trend promjene u slavljenju ratnika. Mirovni pokret više se pokazuje kao protivnik rata u Vijetnamu i pokret protiv američkoga uključivanja, a manje kao proturatni pokret.

Američki je ratnik na kraju rat izgubio, posve suprotno svojem stereotipu muškosti, a to je bio jasan udarac tradicionalno dominantnoj slici muškosti. Izgleda da su američki muškarci općenito iskusili kastraciju velikim dijelom upravo zbog rata u Vijetnamu. To je na kraju postalo iskustvo nacionalne traume, što su kasnije iskazali i neki aktivni pripadnici proturatnog pokreta iz tog naraštaja. Propustili su svoju priliku da sudjeluju u tradicionalnom i mitskom američkom iskustvu borbe i pobjede u ratu. U svakom slučaju, indicije da je američki muški svijet žudio za "ponovnim zadobivanjem muškosti" u poslijevijetnamskom razdoblju dobivaju mnogostruke potvrde u cijeloj američkoj kulturi. Možda se najočitije svjedočanstvo za to može naći u filmovima o Rambu. U mnogim iskazima veterana naglasak je na tome da su oni, bez obzira na ishod rata, zaista u to vrijeme vjerovali da boreći se, obavljaju muški posao. Veterani su i dalje igrali važnu ulogu u projektu ponovnog zadobivanja muškosti. Od uloge žrtvenih jaraca i utjelovljenja nacionalne sramote i krivnje, malo po malo zadobivali su u američkoj kulturi i društvu bitnu ulogu "glasnogovornika" ponovnog zadobivanja muškosti.

Kao i veterani iz drugih sukoba, i vijetnamski veterani, osobito oni koji su se rano dragovoljno javili, u svojim poslijeratnim iskazima na mnoge načine ističu da su oni, ishodu rata usprkos, muški obavili posao. Ova je tendencija usporediva s iskustvom Prvoga svjetskog rata i po svemu sudeći je univerzalni trend kod mnogih ratnih veterana, trend koji s vremenom dobiva sve veći zamah i snagu. Vijetnamski veterani možda su posebno zanimljivi u svjetlu tog fenomena, u velikoj mjeri i kad se alternativne muškosti koje su se pojavile tijekom i nakon rata usporede s ranije dominantnim muškim idealom u obliku ratnika. Na kraju krajeva, konstrukcija idealne muškosti u obliku ratnika bila je uspješno osporena za vrijeme rata u Vijetnamu. U konačnoj analizi iskazi vijetnamskih veterana pružaju istinski značajne poruke. Mnogi veterani nastojali su odvojiti loše vijetnamsko iskustvo *per se* od vrijednosti

muških ratničkih vrednota. Ovim naporom spašavanja oni pridonose ponovnom potvrđivanju dugotrajne vjere u ratnikovanje kao vitalni muški poduhvat.

Zanimljiva tendencija koja postaje vidljivom u razmatranju posljednja dva stoljeća jest u tome kako se vrijednost ratništva i ratničkih vrednota povećava u razdobljima kad muškarci osjećaju ili pokazuju znakove krize muškosti. Ovaj je fenomen često ali samo djelomično objašnjavan jačom pozicijom žena u društvu i društvom u transformaciji. Takvu situaciju nalazimo u poznom XIX. i u ranom XX. stoljeću u zapadnoj Europi i u Sjedinjenim Američkim Državama te u poslijevijetnamskoj Americi. Drugim riječima, kad se muškarcima čini da su njihove pozicije ugrožene ili izgubljene i kad iskušavaju krizu muškog identiteta, onda dolazi do povećane žudnje za ratnikom. Vjerujem da sada imamo sličnu situaciju.

Usprkos očividnom slabljenju klasičnog militarizma u današnjim zapadnim zemljama, teško da nam nedostaju vojne vrednote i trendovi kako u nacionalnoj, tako i u globalnoj perspektivi. Možda je takozvano "postmilitarno društvo" proizašlo iz kontinuiranog procesa civilizacije. No, kako su naglasili mnogi komentatori, novi oblici ratnika, ratova i razmjerno snažna militarizacija svijeta, kombinirana s krajnjim oduševljenjem i fascinacijom zbog moći vojne tehnologije, pokazuju da je stvarnost daleko kompliciranija, različita i mnogostruka. Svjedoci smo širenja oružja masovnog uništenja u rukama autoritarnih režima, tradicionalne gerile u Meksiku i na Kosovu rabe internet kao oružje, nastaje "postmoderni gerilski junak" i stvara se ratnik-cyborg. Ovaj potonji predstavlja čovjeka integriranog sa strojem, slično Arnoldu Schwarzeneggeru u hollywoodskom spektaklu *Terminator*.

Čak i u vrlo muški svijet velikog biznisa i korporacija, ne izuzimajući Japan i Ameriku, prodrle su i prihvaćene su ratničke vrednote u jeziku, metaforama i korporacijskim strategijama. Mnoge tvrke ustrojene su na vojnički način i oponašaju vojne obrasce u hijerarhiji i ovlastima. Općenito se može reći da postoji postepena i trajna evolucija onoga što se može nazvati tehnouznanstvenim postmodernim ratom. U skladu s time užasne slike koje televizija prenosi s poprišta sukoba u cijelom svijetu teško da šalju bilo kakvu romantičnu poruku o ratu, ali, mi se na slike navikavamo i postajemo sve neosjetljiviji: užasi i poznati obrasci više nas ne šokiraju.

Izgleda da se ratnik na više načina sklonio u podzemlje, no ipak ga je lako prepoznati u njegovom suvremenom obliku. Uzmite, na primjer, profesionalce srednje klase koji vikende provode u šumi igrajući se ratnih igara i pucajući iz pištolja punjenih bojom (engl. *paint guns*), ozbiljne očeve obitelji koji uprizoruju čuvene bitke iz prošlosti te mladenačke i gradske bande organizirane kao paravojne postrojbe utemeljene na sirovim vojničkim vrednotama.

Procjenjuje se da je 1991. godine samo u okrugu Los Angeles 100.000 pripadnika bilo organizirano u 1000 različitih bandi koje su oblikovane kao ratnička društva u kojima nasilje i ubojstva predstavljaju obrede postizanja muškosti. Bande su počinile 700 ubojstava ili trećinu od ukupnog broja ubojstava izvršenih iste te godine u okrugu Los Angeles¹³. Čak je i nasilje koje u zapadnim društvima primjenjuju mladići

¹³ Gibson, James W., *Warrior Dreams: Paramilitary Culture in Post-Vietnam America*, New York 1995., str. 305. V. također Moore & Gillette, *King, Warrior, Magician, Lover: Rediscovering the Archetypes of the Mature Masculine*, San Francisco 1991., str. 5.

jedan znanstvenik objasnio kao drugačiji način dokazivanja njihove muškosti te kazao da se ulično nasilje može smatrati surogatom rata¹⁴. Ovaj fenomen ima brzi porast i u europskim gradovima i to ne samo kod marginaliziranih skupina mladića u velikim urbanim središtima, mladića s često useljeničkim podrijetlom. Ovakvom razvoju nije se mogla oduprijeti ni miroljubiva Švedska. Vladin Odbor za procjenu stanja suvremene švedske demokracije, osnovan 1999. godine, našao je kod mladih dječaka useljenika zabrinjavajuću sklonost neprijateljskog odnosa spram Šveđana općenito i posebno spram švedskog establišmenta. Ovi mladići sebe vide kao "ratnike" koji se bore protiv društva koje ih nije uspjelo integrirati.

Danas u cijelom zapadnom svijetu nalazimo fašističke pokrete u nastajanju koji porukama nasilja posebno "hipnotiziraju" nezaposlene mladiće. U Sjedinjenim Američkim Državama paravojni desni ekstremisti podmetnuli su 1995. godine bombu pod javnu zgradu u Oklahoma Cityju i ubili 168 nevinih ljudi. Osuđeni podmetač bombe, Timothy McVeigh, bio je odlikovan za zasluge u vojsci tijekom rata u Kuvajtu i maštao je o tome da se priključi jedinici *zelenih beretki* odnosno najelitnijim američkim ratnicima. U posljednje vrijeme opaža se i mračna tendencija među naoružanim školarcima u Americi da svoj bijes izraze pucnjavom po svojim drugovima i izvedu masakr. U pucnjavi u srednjoj školi u Thurstonu u mjestu Springfield u Oregonu, 1998. godine, tinejdžerski ubojica bio je opremljen i odjeven kao da ide u rat.

Američki sociolog James W. Gibson ukazuje na zabrinjavajuću pojavu moćne paravojne kulture rata i ratnika u 80-im godinama 20. st. koju on naziva "nova kultura rata". U desetljećima nakon rata u Vijetnamu, milijuni Amerikanaca kupili su vojno oružje i počeli se uvježbavati za rat. Mnogi od tih muškaraca nisu se uspjeli uključiti u rat u Vijetnamu pa žele dokazati svoju muškost i pravo mjesto u dugoj tradiciji i mitologiji agresivnih američkih muškaraca. Broj streljana se uvećao diljem Sjedinjenih Američkih Država a muškarci odjeveni u kamuflažne odore igraju igre preživljavanja i vode *paintball*-ratove. Novi ratnički junak, kako ga predstavlja i prikazuje "nova kultura rata", jest usamljeni borac ili pripadnik male skupine elitnih ratnika, a ratnik je prikazan kao idealni identitet za sve ljude bez obzira na zanimanje. U okviru fenomena "nove kulture rata" pojavio se određeni broj rasističkih paravojnih skupina koje su poslije fijaska u ratu u Vijetnamu počele svijet bijelog čovjeka smatrati ugroženim. Ove skupine bijelih suprenacista iz "nove ratne kulture" vjeruju da moral dopušta pokretanje borbi čak i ako to zakon zabranjuje¹⁵.

Promatrajući Hollywood, vidimo porast produkcije nostalgijačkih ratničkih filmova. *Trinaesti ratnik*, *Gettysburg*, *Gladijator*, *Hrabro srce*, pa čak i *Spašavanje vojnika Ryana*, predstavljaju neke od primjera takvih filmova. Zanimljivo je da iako neki od takvih filmova šalju proturatnu poruku, mnogi mladići ipak ih uspijevaju reinterpretirati tako da u njima nalaze slike ekskluzivno muške avanture koju ratništvo nudi. Na izlasku iz kina u Malmöu u Švedskoj, nakon projekcije filma *Spašavanje vojnika*

¹⁴ Gerzon, Mark, *A Choice of Heroes: Changing Face of American Manhood*, New York 1992., str. 174.

¹⁵ Gibson, op. cit., 1995., str. 8-9, 195-6, 268-9, 284 i 294. Paravojske "novog rata" uključuju i smjese između starih i novih rasističkih organizacija kao što su Ku Klux Klan, Aryan Nation, Silent Brotherhood i Posse Comitatus.

Ryana, čuo sam reakciju nekih mladića na to moćno filmsko uprizorenje besmislenog pokolja u modernoj bitki. Nije me iznenadilo da je većina mladića komentirala kako su scene borbe u ovom filmu najbolje koje su ikada vidjeli na filmu. Slični komentari uslijedili su i na iznimno snažan i iznimno tragičan film *Gladijator*.

Možda je i nemoguće proizvesti zaista odbojni ratni film koji bi uspio izazvati nedvojbeno proturatno raspoloženje. Na kraju krajeva, vječna poruka ostaje jasna, to jest da se usprkos svim užasima, katastrofama i pokoljima u ratu i bitki, *kameradšaft* među braćom po oružju najlakše pronalazi u ratu i da rat u tome nema premca. To je poruka na koju su mnogi mladići vrlo osjetljivi.

Promatrajući ono što se na Zapadu nekako neodređeno naziva Balkanom, teško je precijeniti ratničke vrednote povezane s muškošću. U stvari, uvjeren sam da je za razumijevanje ratova u 90-ima 20. st. apsolutno neophodno konstruirati idealnu muškost u zemljama sljednicama bivše Jugoslavije. U ovom dijelu Europe među mnogim muškarcima raširen je najjači *mačizam*. Osim toga, nacionalne historiografije, legende i mitove jugoistočne Europe obiluju muškim herojima i ratnicima. Isto je tako teško precijeniti status veterana i junaka iz Drugoga svjetskog rata koji su oni uživali u socijalističkoj Jugoslaviji. Cijeli je jugoslavenski sustav bio na sve moguće načine utemeljen na duboko ukorijenjenoj slavi vojničkih i ratničkih vrednota. Isto je tako i u Vojnoj krajini (*Militärgrenze*) i prostoru oko nje, odnosno na području koje se nalazilo između Habsburškoga i Otomanskog carstva, a gdje su se i 90-tih godina 20. st. vodile mnoge borbe, stoljećima njegovan ratnički muški ideal. Taj trajni trend i kultura pokazali su svoju važnost kad su okrenuli ključ za paljenje rata 1991. godine. Nije samo hrvatski povjesničar Ivo Žanić u svom istraživanju uvjerljivo dokazao postojanje važne povijesne i mitske hajdučke tradicije u kojoj su guslari događaje i obrasce iz vremena otpora protiv Osmanlija povezivali s ratom u 90-ima¹⁶.

Čak su i u Švedskoj misije Ujedinjenih naroda bile, a i sada su, savršeni alibi za švedske mladiće koji kreću u potragu za muškom ratničkom avanturom. Mnogi mladi pripadnici UN-ovih mirovnih postrojbi iz Švedske opetovano se prijavljuju za dužnosti na Balkanu. Neki UN-ovi veterani odslužili su i po tri, pa i četiri turnusa u Bosni i Hercegovini i na Kosovu. To ne uključuje švedske plaćenike koji su se borili u ratu 90-ih 20. st. Poznati neonacist i ratni zločinac, Jackie Arlöf, daje savršeni i zastrašujući primjer. Nakon povratka sa svog plaćeničkog "turnusa" u borbi protiv Bošnjaka u Bosni i Hercegovini, Arlöf je iz pištolja ubio dva švedska policajca. Trenutno je na odsluženju doživotne kazne zatvora i lamentira kako nije u stanju živjeti životom ratnika¹⁷.

Postoji i hrvatsko-švedski klub ratnih veterana gdje se reciklira veliki dio ratne kulture. Hrvatski ratni veteran i organizator jednog od takvih veteranskih klubova, koga sam lani intervjuirao u Švedskoj, naglašava kako se nije dobrovoljno prijavio nego da ga je u njegovom gradu Hrvatska vojska prisilno unovačila. No kako je organizirao veteranski klub u Švedskoj, počeo je praviti razliku između onih koji su

¹⁶ Žanić, Ivo, *Prevarena povijest*, Zagreb 1998.

¹⁷ Interview s Jackiejem Arklöfom, "Jackies Krig" (Jackiejev rat), u: *Magazine Café*, No 9, Stockholm, rujan 2000.

bili *ranjeni* i onih koji nisu bili u borbi. Drugim riječima, čak i ovaj, prisilno unovačeni veteran, smatra da mu činjenica da je bio prolio krv i imao vatreno krštenje daje posebnu čast. Dok smo, slušajući glazbenika i ratnog veterana Thompsona, razgovarali, pokazao je na drugog veterana i rekao: "Znate, on je bio samo kuhar i nikad nije morao dokazati svoju muškost."

Slično tome, sudeći prema intervjuima koje je napravila njemačka znanstvenica Natalija Bašić, mnogi srpski veterani smatraju sebe "boljim ljudima" nakon što su iskusili borbu i zahvaljujući svom ukupnom iskustvu rata. Za većinu tih veterana, naglašava N. Bašić, borbena iskustva u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini predstavlja ispit zrelosti i obred njena postizanja¹⁸. Srpski etnolog Ivan Čolović također je pokazao kako su, primjerice, organizacije nogometnih huligana u Beogradu prije izbijanja rata služile kao vježbališta za vulgarne i mačističke paravojske skupine koje su se kasnije ostrvile u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini¹⁹.

Logičnim se čini povezati velike dijelove takvog ponašanja s ranom edukacijom i školovanjem i to ne samo u Srbiji. Prema beogradskoj sociologinji Vesni Pešić, tijekom osmogodišnjeg osnovnog školovanja djeca su sistematski socijalizirana u obožavanju ratništva i muških junaka. Prolazeći osmogodišnji ratoborni školski program učenici već s četrnaest godina savršeno dobro znaju tko su neprijatelji i da hrabar gine jednom a kukavica tisuću puta²⁰.

Ratničke vrednote kao dio muškosti vrlo su žive i u svijetu sporta i takozvanih borilačkih vještina. Ove vrednote nisu možda nigdje tako vidljivo izražene kao među sportašima u suvremenom društvu, a u pučkoj uobrazilji sportovi još uvijek odražavaju ono što se smatralo muškim vrlinama. Fizičko vježbanje je općenito imalo povijesno značenje u konstrukciji moderne muškosti. Australijski znanstvenik R. W. Connell obraća pozornost na razvoj timskih sportova potkraj XIX. stoljeća na cijelom engleskom govornom području, kao na arenu određenu konvencijama. Kao test muškosti, sportovi su u nekim slučajevima predstavljali smišljene političke strategije. Bila je to namjerna konstrukcija koja je sudjelovala u pretvaranju mladih školaraca u očvrslu muškarce. Sportovi su danas, kako tvrdi Chris H. Gray, na mnoge načine bliži ritualnom ratu nego sam rat. Mark Gerzon ide tako daleko da sportove smatra obredima postizanja muškosti u zapadnom svijetu u kojem nema rata²¹.

Slično tome, mnogi gledatelji još uvijek izražavaju nacionalizam, simbolički boje lice ratničkim bojama nacionalne zastave i traže da sportaši ostvare pobjedu načinom ratnika. Isto je tako zamjetljiv izniman rast avanturističkih sportova gdje mladići, kao i žene, osvajaju planine, prelaze rijeke i izlažu se izazovima klime na koju nisu navikli, kako bi iskušali svoju hrabrost. To se pretvorilo u turističku industriju koja po cijelom svijetu obrće milijarde dolara.

¹⁸ Bašić, Natalija, "Krieg ist nun mal Krieg", u: *Mittelweg*, 36, Hamburg, kolovoz/rujan 1999.

¹⁹ Čolović, Ivan, "Football, Hooligans and War", u: Nebojša Popov (ur.) *The Road to War in Serbia*, Budapest 2000., str. 371-396.

²⁰ Pešić, Vesna, "Ratničke vrline u čitankama za školu", u: Ružica Rosandić and Vesna Pešić (ur.) *Ratništvo Patriotizam Patrijalnost*, Beograd 1994., str. 55-75.

²¹ Gray, Chris Hables, *Postmodern War: The New Politics of Conflict*, London 1997., str.106, vidjeti i Connell, R.W., *Masculinities*, Cambridge 1996., str. 30-37, and Gerzon, 1992., str. 173-174.

Odnedavno smo svjedoci pojave novih struktura i novih stavova koji se ne vide samo u tekućoj raspravi o smislu stvaranja "spolno slijepih" borbenih postrojbi. Ovaj je fenomen, što je zanimljivo, dio rasprave o "spolnoj jednakosti" u Sjedinjenim Američkim Državama i najvećem broju zapadnih zemalja, i usredotočen je na žene u oružanim snagama koje su frustrirane time što im nije dozvoljeno da služe u borbenim postrojbama. Već 1988. godine, američki su marinci u svoj *Temeljni tečaj ratničke obuke (Basic Warrior's Training Course)* pripustili i žene. U kasnim 90.-ima 20. st., 12 posto sastava oružanih snaga Sjedinjenih Američkih Država i Ujedinjenog Kraljevstva bile su žene. U vremenu kad se mijenjaju stoljećima stare vojne tradicije i pretpostavke o ulogama žena i muškaraca, žene nije moguće svesti na pomoćne dužnosti u potpori muškarcima koji se bore.

Takozvana feminizacija oružanih snaga i militarizacija žena imaju posljedice po vojnike kao i za civilni svijet. Drugim riječima, može li vojnikovanje biti konačni dokaz muškosti ako to rade i žene? Hoće li žene i dalje biti rutinski smatrane sekundarnim spolom ako i one mogu izaći na kraj s mentalnim i fizičkim izazovima bitke i, s takozvanom muškom hrabrošću, žrtvovati se za svoju zemlju? Što će to na kraju značiti za prevladavajuću sliku muškosti, jer, kako R. W. Connell točno uviđa, muškost je, bez obzira na sve, definirana kao "ne-ženskost"²².

I zaista, u Zaljevskome ratu 1991. godine, vojna spolna struktura pokazala je ponešto novo lice. U ovom sukobu borilo se 34.000 žena, a jedanaest ih je kući poslano u crnim vrećama. Mogli smo vidjeti majke kako napuštaju muža i djecu da bi otišle u rat ili vojne osobe kako ostaju trudne i bivaju poslone kući pa čak i ženske vojnike kako padaju u zarobljeništvo ili smrtno stradavaju. Jedna žena, vojna osoba u Saudijskoj Arabiji, ustvrdila je da "ovdje nema nikakvih muškaraca ni žena, nego samo vojnika"²³. Pa ipak, stvari su složenije. Iako je postmoderni vojniki/ratnik postao više *cyborg* i iako su spolni identiteti zamagljeni, vojni su *cyborgi* ipak muški²⁴.

Visoko tehnološka narav suvremenog ratovanja i vojnikovanja, sa svojom muškom predominacijom, prenijela je mnogo od tradicionalnog muškog naglašavanja fizičke snage na mehaničkog *cyborg*-vojnika dajući mu mušku visoko tehnologijsku dominantnost. Ženama je lakše prihvatiti ovu "novu mušku" inačicu ratnika. Vidjeli smo pojavu tipa vojnika koji je u svojoj konstrukciji primarno muški, neodređeno ženski i neodređeno mehanički, ali je kao cjelina muški *cyborg* – postmoderni ratnik. Terminator čiji posljednji primjerak nažalost još nismo vidjeli.

²² Connell, op. cit., 1996., str. 70. V. također Jeffords, Susan, *The Remasculinization of America: Gender and the Vietnam War*, Bloomington 1989., str. XII. Prema Jeffordsu, muškost je stalno u opoziciji spram 'enskosti, bez obzira na promjene koje se s vremenom pojavljuju.

²³ Navedno u: Gray, op. cit., 1997., str. 175

²⁴ Isto, str. 42-43 i 175.

FROM GILGAMESH TO TERMINATOR – THE WARRIOR AS A MANLY IDEAL, HISTORICAL AND CONTEMPORARY PERSPECTIVES

Sanimir Rešić

Summary

The warrior mentality is deeply rooted in the construction of ideal manhood. The indoctrinating vocation to pass the ultimate male rite de passage by going through the baptism of fire, is very common historically, geographically and culturally, and in all shapes and forms. It constitutes a strong reminder to young men that surely nothing in the world will make them pass the test of manhood like battle. Similarly, even to die bravely in combat has historically in many cultures promised the warrior-man eternal after-life. The aim of this article is to show how the warrior as ideal image of manliness, or male archetype, is conveyed from a long-term perspective and stand strong to this very day. With warfare, society, and technology in constant development and change, even women have increasingly adopted the ideal traditional warrior man. We see a continuation of warrior ideals from Gilgamesh to the cyborg Terminator of Hollywood.

Keywords: masculinity, ideal manliness, gender construction, warrior mentality, warrior values, combat experience, long-term trend.